

УДК 373.2:376-056.2/3:793.7

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-109-2-68-76>

РОЗВИТОК ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: РЕСУРСИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А. В. Кічук

ORCID 0000-0002-2657-661X

Стаття присвячена висвітленню результатів психологічного дискурсу, котрий мав на меті окреслити впливовість ігрової діяльності дітей дошкільного віку на динаміку процесу розвитку їхньої цільової спрямованості. Акцентовано увагу, з одного боку, на психологічний зміст гри дітей у віковий період дошкільця, а з іншого – на своєрідність феномену «цільова спрямованість», його аналізу в ракурсі особистості дитини, котра має особливі освітні потреби. Доведено, що цільова спрямованість як психологічне явище доцільно вивчати з огляду на характерні риси, причому за контентністю «психологічно-індивідуального» та «діяльнісного», оскільки саме такий контент визнано психологами найбільш конструктивним. Означеним обґрунтовано, зокрема, доцільність розглядати розвиток цільової спрямованості дитини з особливими освітніми потребами в якості параметра її успішної адаптації в умовах інклюзивного середовища; психологічний супровід такого процесу формує відповідну її позицію, де важливими постають партнерські відносини із сім'єю категоріальної дитини. Констатовано сенситивність у цьому відношенні раннього віку дитини, оскільки у цей життєвий період відбуваються, зокрема, інтенсивність ігрової діяльності, висока пізнавальна активність та зацікавлене ставлення до незнайомих дорослих; у віковий період до трьох років уже спостерігаються контури демонстрації дитиною індивідуальності та автономності.

В результаті аналізу певних практико-орієнтованих аспектів ігрової діяльності дітей із затримкою психологічного розвитку підтверджено ефективність сюжетно-рольових ігор у розвитку цільової спрямованості дитини з особливими освітніми потребами.

***Ключові слова:** цільова спрямованість, дошкільній віковий період, дитина з особливими освітніми потребами, ігрова діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Інклюзивна освіта у

демократичному цивілізованому світі нині є трендом. Відносно вітчизняних реалій, то вже загально визнано і вченими, і практиками, зокрема, дошкільної освіти, що ідеї інклюзії утворюють одне із домінуючих уподобань українського соціуму, соціальних інституції, адже її успішна реалізація сприяє позитивній динаміці євроінтеграційних процесів. Водночас саморефлексія досвіду, вивчення й узагальнення інноваційної практики, де будь-яка дитина не відчуває себе виключеною із дитячої спільноти, засвідчують про те, що й досі бракує широкого розуміння в українському суспільстві імперативу інклюзії, а практикам інклюзивних закладів освіти – компетентності у запровадженні інклюзивних технологій. Зберігає дискусійність і питання про шляхи до комфортного особистісного зростання дитини з вадами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Цільова спрямованість у проблемному полі психологічної науки досліджується, зокрема, в таких аспектах: феноменологія цільової спрямованості особистості (Г. Везенкова, В. Моляко та ін.); контентність проблеми спрямованості у класичному біхевіоризмі (Б. Скіннер, Е. Торндайк, Дж. Уотсон та ін.) та у психодинамічному підході (А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні та ін.), у теорії потреб (Дж. Аткинсон, Г. Хекхаузен), в екзистенціальній психології (А. Маслоу, Ш. Бюлер). В результаті аналітичної роботи вдалось за можливе зробити узагальнення такого змісту: саме спрямованість, по-перше, постає провідною потребою та «емоційно-змістовною домінантою»; по-друге, структурно відтворює і мотиви, і інтереси, і установки, і ідеали; по-третє, встановлює життєві орієнтири особистості, адже виявляється в її діях, котрі «перетворюють» навколишнє у суспільно-корисну діяльність.

Якщо аналізувати конструкт «цільова спрямованість», то вченими встановлено наступне: йдеться про постановку особистістю чіткої цілі (Ю. Швалб); така особистість вміє передбачати ті способи, котрі дозволяють досягти поставленої мети; за умов сформованості цільової спрямованості, особистість набуває стійке прагнення досягати поставленої мети (Я. Васильєв). Кожний віковий період, маючи своєрідність вияву вольових рис особистості, по-різному спроможний впливати на стійкість щодо утворення цільової її спрямованості (О. Бондаренко); натомість цільова спрямованість, маючи у певний віковий період свої характерні риси, все ж, по-перше, може розглядатися з виміром психологічно-індивідуального (психофізіологічні якості, характер тощо), а, по-друге, її доречно осмислювати у контексті «діяльнісного», (оскільки у цьому явищі наявні, зокрема, цілеутворювальний та потребово-мотиваційні компоненти

(О. Саннікова, В. Рибалка, А. Фурман та ін.). Більш того, психологами встановлено доречність розрізняти й певні позиції цільової спрямованості – егоцентрична, раціональна, альтруїстична, раціогуманістична (С. Максименко, М. Томчук, Н. Шилова та ін.).

Навіть вже сформувалася точка зору відносно модельного уявлення про психологічний конструкт цільової спрямованості особистості у розрізі ціннісного, конативного, когнітивного та емоційного компонентів.

Виділення раніше не вирішаних частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Попри накопичені наукові знання про психологічний зміст поняття «цільова спрямованість особистості» та сформовані уявлення про переваги інклюзії задля набуття Україною ознак демократичної і правової держави (де самоцінність дитинства не просто декларується, а дитина з ООП, починаючи з раннього віку, здатна відчувати себе комфортно), зберігає актуальність такий аспект порушеної проблеми: які психологічні механізми становлять ресурсність у дієвості інклюзивної дошкільної освіти та в який спосіб більш повноцінним буде розвиток цільової спрямованості дитини засобами гри.

Мета статті. В результаті проведеного психологічного дискурсу поставлено за мету виокремити спектр вад дитини дошкільного віку, котрі характеризують її як «особливу»; розкрити впливовість ігрової діяльності на позитивну динаміку розвитку її цільової спрямованості; навести приклади ігор, котрі є ефективними, зокрема, дотично дітей із затримкою психічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових досліджень. Через негативний вплив деяких мегафакторів (актуалізація екологічних проблем людства), макрофакторів (демографічна нестабільність в світі), мезофакторів (культурація у поодиноких засобах масової інформації ідеї «народження дитини без відповідних зобов'язань»), мікрофакторів (позитивна динаміка «сім'ї – маленької мами»), а також наслідків воєнного стану в Україні та прогнозів фахівців відносно проблем, які постануть у повоєнний період відновлення, цілком очевидним убачається, що кількість дітей з особливими освітніми потребами (далі ООП) буде зростати (зокрема, дітей-інвалідів).

Фахівці В. Засенко, Л. Прохоренко наголошують на нових акцентах інклюзії як філософії і як форми навчання (2019). Зокрема, акцентується на сукупності таких принципів, як-от: толерантність; рівність можливостей; індивідуалізація; реалізація прав людини; гарантія та наступність; науковість та системний підхід; соціальна відповідальність сім'ї; міжвідомча інтеграція та соціальне партнерство (Сопрун, 2000, с. 50).

Суттєвим є значення культури інклюзії, котра має бути притаманна усім, хто дотичний до забезпечення «включення» дитини з ООП у дитячу спільноту, котра «приймає» дитину з нетиповим розвитком «визнає такою, якою вона є».

Зауважимо ще й на такому аспекті порушеної проблеми: в залежності від своєрідності соціальної інституції, в якій відбувається розвиток у дитини з ООП саме цільової спрямованості, вчені довели суттєві відмінності в її емоційній сфері. Чому це так суттєво? Як відомо, встановлено понад 20 функцій емоцій у дошкільників; якщо їх умовно згрупувати, то йдеться про функції, котрі наперед визначені біологічним розвитком психіки дитини й пов'язані із захисними психофізіологічними особливостями її організму, а також функції, які пов'язані із соціально-психологічними якостями характеру, що обумовлено конкретикою її життєдіяльності (до прикладу, дошкільник виховується у закладі дошкільної освіти і у сім'ї; тільки у сім'ї або у неповній сім'ї). Щодо останнього, то експериментальним шляхом установлені певні особливості розвитку емоційної сфери у дітей чотирьох-п'яти років із неповних сімей або дитячого будинку: виражена сором'язливість, допитливість на тлі підвищеної емоційності, стійкі тривожності і фрустрація; відтак – актуалізуються їх проблеми на рівні розвитку зовнішньої агресивності та спілкування (Сопрун, 2000).

Якщо йдеться про дітей з ООП, то своєрідність розвитку цільової спрямованості обумовлена специфікою цих дітей – порушення (зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення), затримка психічного розвитку, гіперактивні, агресивні, замкнені, інфантильні, обдаровані, із мінімальною мозковою дисфункцією, соматично ослаблені.

Як зазначають фахівці, доречно, з одного боку, акцентувати на тому, що будь-яка дитина не має відчувати себе «іншою» через створення саме для неї доступного освітнього середовища, а, з іншого боку – розуміти наскільки принципово важливо спиратися на переваги саме провідною у дошкільній діяльності-грі та брати до уваги вирішальне значення прийомів релаксації дошкільників («хвилинка тиші», психогімнастика – заохочувальна та коригуюча у поєднанні з самомасажем тощо).

Вивчення й узагальнення наукової літератури, де безпосередньо або опосередковано досліджується проблематика розвитку цільової спрямованості особистості впродовж життєвого шляху, доводить доцільність осмисляти саме ранній вік в якості важливого у цьому відношенні періоду. Зауважимо, що звернення фахівців до розвивально-виховної проблематики дитини раннього віку активізувалося на початку третього тисячоліття, завдячуючи дієвому сприянню Дитячого Фонду Об'єднаних Націй, уніфікації дослідницьких позицій Інституту педіатрії,

акушерства та гінекології НАМН України, Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», а також підтримки профільних інститутів НАПН України й МОН України.

До прикладу, резонансного значення у зазначеному ракурсі набула Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко». Така програма (за ред. О. Л. Кононко та ін.) фокусувала увагу не лише на психолого-педагогічній своєрідності вікового періоду дитини від одного до трьох років життя (висока динаміка пізнавальної активності, інтенсивність ігрової діяльності, активізація самостійності й зацікавленості незнайомими дорослими, прагнення демонструвати свою індивідуальність та автономність), окресленням міні векторів розвитку (фізичний, емоційно-соціальний, пізнавальний, мовленнєвий, екологічний, художньо-естетичний), а й визначенням специфіки, котра притаманна впливовості різних соціальних інститутів, особистісно-професійної готовності фахівців-соціологів та батьківської громади (Програма, 2018).

У зв'язку із зазначеним, привертає увагу навчально-методичний доробок С. Глазунової, де представлено деякі фактичні наукові дані щодо своєрідності дитини 4-5 річного віку, якій притаманні саме особливі освітні потреби. До прикладу, відносно стійкості уваги (дитина першого року життя зберігає одну домінують 14,5 хвилин, трирічна дитина – 27 хвилин, 5-6 річна – до 100 хвилин), мислення (4-5 річного віку дитина виконує, не відволікаючись, одне завдання впродовж до п'яти хвилин) (Глазунова, 2020, с. 15).

До зазначеного додамо ще й таке зауваження дослідниці: у три роки дитина здатна впродовж 10-15 хвилин займатися цікавою справою, а 5-7 хвилин – слухати читання (Глазунова, 2018, с. 8). Отже, зазначене дозволяє більш повноцінно використовувати провідний вид діяльності – гру, – задля розвитку у дитини такого особистісного новоутворення, яким є цільова спрямованість. При цьому не знижується вага командної співпраці фахівців із сім'єю-родиною (Кічук, 2023, с. 23-32; Міронова, Буйняк, 2022, с. 54-57).

Принагідно підкреслимо, що суто психологічний сенс ігрової діяльності фахівці вбачають у природній задіяності механізму «переходу» зовнішніх вимог до особистості дитини у її потреби і «внутрішню» позицію (О. Гогоберідзе, Г. Волкова, О. Пилипова та ін.). До того ж при цьому наполягається на специфічних функціях гри щодо досягнення нормативного розвитку дитини: окрім пізнавальної, комунікативної, ігротерапевтичної, йдеться й про функції фізичного розвитку, набуття досвіду просоціальної поведінки та самореалізації. Вчені стверджують і про неперевершену роль дорослих, адже, виявляючи гаму власних почуттів на прикладі певних персонажів, саме дорослі демонструють позитивні та негативні емоції,

безпосередній взаємозв'язок із вчинками персонажів, а це утворює для дитини приклад взаємодії у світі (домовлятися, дотримуватися черговості, запобігати конфліктів, виявляти співчуття тощо). Розробники психології гри (Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Запорожець та ін.), зауважують, принаймні на трьох психологічно важливих моментах супроводу гри дошкільнят з ООП важко переоцінити. А саме: по-перше, символічність заміщень у дитячій грі формує знакову функцію свідомості дитини (шматочок хутра «перетворюється» в мешканця зоопарку); по-друге, саме в грі присутнє видиме і смислове поле, що й відбувається при реалізації рольової поведінки; по-третє, гра «спонукає» природним чином пізнавальний «імпульс» через чергування (зокрема, в сюжетно-рольовій грі) суто ігрового й пізнавального.

З огляду на вищевикладене, уможливилось розширити наукові уявлення про утворювальний грою розвивальний контент щодо процесу цільової спрямованості дітей дошкільного віку з ООП.

Схарактеризуємо деякі аспекти у цьому плані, пов'язані із такою часткою дошкільників, котрі мають затримку психічного розвитку (Янкевич, Яковенко, 2020, с. 4-9).

Ми виходимо з того, що не лише ігри впливають на дитину, а й режимні моменти, інші види її діяльності (Зіньківський, 2019). Якщо все ж спиратися на ресурси гри, то зазначимо, що до найбільш результативних у досліджуваному аспекті доцільно вважати такі з них: «Де звучить?» (мета – розвиток уваги (зорової, слухової), навичок орієнтуватися у просторі; матеріал: іграшка, що створює звук; важливі аспекти ходу гри: показ іграшки, відведення її в сторону; торхтіння та із закритими очима з'ясування на пряму звуку; повтор 2-3 рази); «Як хто говорить?» (мета – спонукати до звуконаслідування; матеріал – іграшки добре відомі дитині тварин; важливі аспекти ходу гри: показ іграшок по черзі, з'ясування «як говорить» котик, собака тощо); «Оплески» (мета – розвиток фонематичного сприйняття; матеріал: предмети на столі; важливі аспекти ходу гри: плескання в долоні за кількістю предметів на столі, при цьому збільшуючи тем оплесків).

Висновок і перспективи подальших досліджень. Підтверджено виключне значення цільової спрямованості у структурі якостей особистості, її важливу роль в адаптації дитини дошкільного віку з ООП та вагу ігрової діяльності у віковий період дошкільного дитинства. Дбаючи про підвищення інклюзивної культури і фахівців, і батьків дитини з ООП, доцільно системно спиратися на психологію сучасного дитинства, а також враховувати, що у період повоєнного відновлення ще більшого загострення набудуть проблемні питання психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП. Це ми пов'язуємо із вірогідним збільшенням їх відсотку за рахунок тих дітей, котрі

були знесилені війною. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані із проблематикою командування, реалізації ідеї командної взаємодії в інклюзивному освітньому просторі, генерацією новітніх підходів, що склалися і у вітчизняній практиці, і у зарубіжжі.

Література

1. Глазунова С. Гармонійний розвиток дітей 2-3 років з кохлеарними імплантатами та слуховими апаратами : метод. посібник. Київ: ТОВ «Вістка», 2018. 160 с.
2. Глазунова С. Розвиток здібностей дитини з особливими освітніми потребами : метод. посібник. Київ, 2020. 199 с.
3. Засенко В., Прохоренко Л. Освіта «особливих» дітей: стратегія розвитку. *Рідна школа*, 2019. № 3-4. С. 48-52.
4. Зінківський В. В. Психологія дитинства : монографія. Київ: Просвіта, 1996. 289 с.
5. Кічук А. Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами та їх батьків арт-терапевтичними засобами. *Підвищуємо індекс інклюзії: методичні ресурси компетентного підходу* : мет. пос. Ізмаїл: ІДГУ, 2023. С. 21-32.
6. Міронова С., Буйняк М. Інклюзивна група в дитячому садку: що робить вихователь. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 2022. №2. С. 54-57.
7. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» ; за ред. О. Л. Кононко та ін. Київ: Кобза, 2004. 192 с.
8. Сопрун І. Особливості відмінностей в емоційній сфері дітей 4-5 років, які виховуються у різних соціальних умовах. *Наука і освіта*, 2020. №4. С. 81-85.
9. Янкович Т., Яковенко О. Логопедична ігротека. *Логопед*, 2020. №10. С. 4-9.

References

1. Hlazunova, S. (2018). *Harmoniiniyi rozvytok ditei 2-3 rokov z kokhlearnymy implantamy ta slukhovymy aparatamy* [Harmonious development of children 2-3 years with cochlear implants and hearing aids] : met. pos. Kyiv: TOV "Vistka" (ukr).
2. Hlazunova, S. (2020). *Rozvytok zdibnostei dytyny z osoblyvymy osvitynymy potrebamy* [Development of abilities of a child with special educational needs] : met. pos. Kyiv (ukr).
3. Zasenko, V., Prokhorenko, L. (2019). *Osvita "osoblyvykh" ditei: stratehiia rozvytku* [Education of "special" children: development strategy]. *Ridna shkola*. №3-4. S. 48-52 (ukr).
4. Zinkivskiy, V. V. (1996). *Psykhoholohiia dytynstva* [Psychology of childhood]: monohrafiia. Kyiv: Prosvita (ukr).
5. Kichuk, A. (2023). *Psykhoholohichni suprovit ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy ta yikh batkiv art-terapevtychnymy zasobamy* [Psychological support of children with special educational needs and their parents by art-therapeutic means]. *Pidvysychuiemo indeks inkluzii: metodychni resursy kompetentnisnogo pidkhdou*: met. pos. Izmail: IDHU. S. 21-32 (ukr).

6. Mironova, S., Buiniak, M. (2022). Inkluzivna hrupa v dytiachomu sadku: shcho robyt vykhovatel [Inclusive group in kindergarten: what the caregiver does. Teacher-methodologist of preschool institution]. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu. №2*. S. 54-57 (ukr).
7. Prohrama rozvytku ta vykhovannia dytyny rannoho viku "Zerniatko" [Early Childhood Development and Education Program "Zernyatko"] (2004); za red. O. L. Kononko ta in. Kyiv : Kobza (ukr).
8. Soprun, I. (2020). Osoblyvosti vidminnosti v emotsiinii sferi ditei 4-5 rokiv, yaki vykhovuiutsia u riznykh sotsialnykh umovakh [Features of differences in the emotional sphere of children 4-5 years old, who are brought up in different social conditions]. *Nauka i osvita. №4*. S. 81-85 (ukr).
9. Yankovych, T., Yakovenko, O. (2020). Lohopedychna ihroteka [Speech therapy game library]. *Lohoped. №10*. S. 4-9 (ukr).

DEVELOPMENT OF THE TARGET ORIENTATION OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS: RESOURCES OF GAMING ACTIVITY

A. V. Kichuk

The article is devoted to highlighting the result of the psychological discourse, which aimed to outline the influence of play activities of preschool children on the dynamics of the process of development of their target orientation. Attention is focused, on the one hand, on the psychological content of children's play in the preschool age period, and on the other hand, on the peculiarity of the phenomenon of "target orientation", its analysis from the perspective of the personality of a child who has special educational needs. It has been proven that goal orientation, as a psychological phenomenon, should be studied in view of the characteristic features of the "psychological-individual" and "activity" content, since it is this content recognized by psychologists as the most constructive. In particular, the expediency of considering the development of the target orientation of a child with special educational needs as a parameter of his successful adaptation in the conditions of an inclusive environment is substantiated by the above; the psychological support of such a process forms its appropriate position, where partnership relations with the family of a categorical child become important. The sensitivity in this regard is established at the early age of the child, since this period of life occurs, in particular, the intensity of game activity, high cognitive activity and interest in the attitude towards unfamiliar adults; in the age period up to three years, contours of the child's demonstration of individuality and autonomy are already observed. As a result of the analysis of certain practical-orientative aspects of the game activity of children with delayed psychological development, the effectiveness of story role-playing games in the development of the target orientation of a categorical child was confirmed.

Keywords: target orientation, preschool age period, child with special educational needs, game activity.

Кічук Антоніна Валеріївна – доктор психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна). E-mail: tonya82kichuk@gmail.com

Kichuk Antonina Valeriivna – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Izmail State University for the Humanities (Izmail, Ukraine). E-mail: tonya82kichuk@gmail.com